

УДК 342.57 : 340.134 (477)

Кравченко Віктор *
Янчук Артем ***ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ПРО МІСЦЕВІ РЕФЕРЕНДУМИ**

У статті досліджуються питання, пов'язані із визначенням концептуальних засад та пріоритетів вдосконалення законодавства України про місцеві референдуми. Формулюються пропозиції щодо основних напрямків вдосконалення законодавства України про місцеві референдуми.

Ключові слова: місцевий референдум, народовладдя, місцеве самоврядування.

Кравченко В. В., Янчук А. А. К вопросу об основных направлениях совершенствования законодательства Украины о местных референдумах.

В статье исследуются вопросы, связанные с определением концептуальных основ и приоритетов совершенствования законодательства Украины о местных референдумах. Формулируются предложения по основным направлениям совершенствования законодательства Украины о местных референдумах.

Ключевые слова: местный референдум, народовластие, местное самоуправление.

Kravchenko V. V., Yanchuk A. O. On Main Directions of Improving the Legislation of Ukraine on Local Referendums.

The article deals with issues related to the definition of the conceptual framework and priorities for improving the legislation of Ukraine on local referenda. Article contains proposals for key areas of improvement of legislation of Ukraine on local referendums.

Keywords: local referendum, government by the people, local government.

Конституція України [1], закріплюючи у статті 140 право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення, визначає, що це право реалізується територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування та органи самоорганізації населення. Тим самим певний пріоритет Основний Закон України віддає прямій демократії – визначальній формі здійснення місцевого самоврядування.

У системі форм безпосереднього народовладдя особливе місце належить місцевому референдуму, що являє собою голосування виборців – членів територіальної громади, шляхом якого приймаються рішення з будь-яких питань самоврядного характеру [2, с. 232]. В той же час, існує низка проблем, що стримують поширення в муніципальну практику цієї важливої форми місцевої демократії. Так, до сьогодні питання організації та проведення місцевих референдумів регламентується Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03 липня 1991 р. [3] (тобто прийнятого ще до набуття чинності Конституцією України 1996 року та до ратифікації Україною Європейської хартії місцевого самоврядування [4]). Застарілі положення цього Закону фактично зводять нанівець можливість членів територіальної громади ініціювати проведення місцевого референдуму, оскільки вони можуть блокуватися відповідною місцевою радою чи сільським, селищним, міським головою. Свідченням наявності суттєвих проблем у законодавчому забезпеченні місцевих референдумів є той факт, що з 1991 по 2009 роки вдалося провести лише 135 місцевих референдумів [5, с. 33].

Таким чином, на порядку денному постає актуальна проблема формування такого законодавчого поля, яке б максимально сприяло розвитку «партисипаторної» місцевої демократії (демократії участі) в Україні шляхом закріплення такого важливої складової ефективної участі громадян у вирішенні питань місцевого значення, як місцевий референдум. Це, в свою чергу, вимагає наукового обґрунтування концептуальних положень нового законодавства про місцеві референдуми. При цьому, дуже важливо врахувати положення європейських стандартів з цієї проблематики, в яких звертається увага на те, що партисипаторна демократія повинна доповнювати репрезентативну (представницьку) демократію, проте не може замінити її, зважаючи на те, що обидві моделі мають різні рамки легітимізації [6], а практика місцевих референдумів може мати деякі потенційні ризики, яких важливо уникнути (наприклад, складність процесу, труднощі з правильним вибором, вірогідність ухвалення суміжними органами влади суперечливих рішень з питань, що становлять спільний інтерес тощо) [7].

Питання місцевих референдумів, референдумного процесу досить активно досліджуються вітчизняними вченими в галузях конституційного та муніципального права.

Проблемам місцевих референдумів присвячені праці О.В. Батанова, В.Ф. Погорілка, О.В. Прієшкіної, П.А. Трачука, В.Л. Федоренка. Актуальні питання референдумного процесу стали предметом вивчення Х.В. Приходько, О.В. Совгирі та ін. Варті уваги також праці М.В. Онішука, який вводить у науковий обіг поняття «референдної демократії».

Крім того, теоретичний вплив на дослідження проблематики місцевих референдумів мали наукові розробки у галузі теорії держави та права, конституційного права, виборчого права, форм народного суверенітету таких вітчизняних вчених, як: М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, О.Г. Мурашин, В.М. Шаповал та інші.

Ознайомлення з сучасними науковими публікаціями дозволяє зробити висновок, що багато питань проблематики місцевих референдумів ще не отримали однозначної відповіді. Зокрема, це стосується:

- предмету місцевого референдуму, в першу чергу, обов'язкового;
- підстав та порядку призначення місцевого референдуму та відповідальності за неправомірну відмову від його призначення;
- предмету законодавчого регулювання питань місцевого референдуму та ролі локальних нормативних актів (зокрема, статутів територіальних громад) у їх регулюванні;
- скасування (зупинення дії) актів, прийнятих на місцевому референдумі, співвідношення юридичної сили актів референдуму та актів органів місцевого самоврядування тощо.

Наведений вище перелік невирішених питань проблематики місцевого референдуму не може бути вирішений в межах однієї статті, тому автори ставлять перед собою більш конкретну мету – сформулювати основні напрямки вдосконалення законодавчого регулювання питань організації та проведення місцевих референдумів, встановлення їх результатів.

З моменту прийняття 03 липня 1991 року Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», до нього неодноразово пропонувалося внести зміни чи доповнення, однак, зробити це вдалося лише тричі. При цьому, всі зміни так чи інакше стосувалися актуальних питань організації і проведення місцевих референдумів, місцевого самоврядування. Вперше, зміни до вказаного закону були внесені 19 червня 1992 року Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [8], який ввів до Закону дві нові статті, а також змінював ряд інших положень Закону. Загалом, зміни були спрямовані на чітке законодавче визначення предмету республіканського і місцевих референдумів у Республіці Крим, а також на обмеження проведення референдумів з питань, що не відносяться до відання Республіки Крим та органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць в Україні, встановлення відповідальності за проведення таких референдумів тощо.

Вдруге зміни до Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» були внесені Законом України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 р. № 2628-III [9]. Вони носили незначний характер і передбачали віднесення питань про реорганізацію або ліквідацію комунальних дошкільних навчальних закладів, а також дошкільних навчальних закладів, створених колишніми сільськогосподарськими колективними та державними господарствами, до питань, що вирішуються виключно місцевими референдумами у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

Втретє зміни до даного Закону були прийняті 2010 року – Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Бюджетного кодексу України» [10]. Дані зміни передбачали викладення статті 11 Закону України «Про всеукраїнський і місцеві референдуми» у новій редакції і були направлені на законодавче врегулювання питання фінансового забезпечення підготовки і проведення референдумів, в тому числі місцевих.

У цілому, за часів незалежності було розроблено достатньо багато законопроектів та проектів законів про всеукраїнський та місцеві референдуми, про всеукраїнський референдум, про місцеві референдуми, про референдуми тощо. Наприклад, до Верховної Ради України VI скликання внесено на розгляд 2 законопроекти про внесення змін до Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», 2 проекти законів про місцеві референдуми, 17 законопроектів, прийняття яких могло б повністю або частково замінити діючий Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми».

Деякі із законопроектів, присвячених місцевому референдуму були направлені на розширення законодавчої деталізації підстав дострокового припинення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування за рішенням місцевого референдуму (проект Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо підстав дострокового припинення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування за рішенням місцевого референдуму № 8509 від 16.05.2011 року, внесений суб'єктом права законодавчої ініціативи – н.д. Д.О. Ветвицьким) [11], вирішення питання про об'єднання в одну однойменних адміністративно-територіальних одиниць, які мають спільний адміністративний центр, питання про зміну базового рівня місцевого самоврядування у сільських районах виключно на місцевих референдумах (проект Закону про внесення змін до Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (щодо найменування і перейменування населених пунктів і районів) [12] тощо.

Деякі з слів хотілося б присвятити проекту Закону «Про місцевий референдум», № 2004 від 05.02.2008 року, внесеного суб'єктами права законодавчої ініціативи – н.д. А.В. Портновим, н.д. С.П. Подгорним [13] (згодом замінений на проект Закону від 24 вересня 2008 року, внесений суб'єктами права законодавчої ініціативи – н.д. С.П. Подгорним, Пилипенком В.П.), який свого часу був одним із найперспективніших з точки зору його схвалення Парламентом, однак, в силу різних обставин, 30 березня

2010 року його було відкликано. Звичайно, він містив чимало недоліків, потребував істотного доопрацювання, та поряд з цим включав і позитивні положення. Зокрема, суттєвою новелою даного законопроекту було розмежування в процедурному аспекті місцевих референдумів з питань про дострокове припинення повноважень обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міських рад Києва і Севастополя, міських голів Києва і Севастополя та місцевих референдумів з інших питань

Таким чином, законодавче регулювання ініціювання, організації та проведення місцевих референдумів потребує суттєвого вдосконалення законодавчого регулювання.

При вирішенні проблем розробки нового законодавства про місцеві референдуми принципового значення, на наш погляд, набувають такі аспекти:

1. Узгодження предмету та змісту законодавства про місцеві референдуми з виборчим законодавством та законопроектами, що розробляються сьогодні в Україні з питань виборчого права. Зрозуміло, що і в референдумному і у виборчому законодавстві є спільні (за предметом регулювання) положення, які потребують такого узгодження, зокрема щодо: суб'єктів права на участь в місцевих референдумах (місцевих виборах); списків виборців (учасників місцевих референдумів); процедури голосування; утворення та повноважень виборчих комісій (комісій з проведення місцевого референдуму) тощо.

У зв'язку із зазначеним доцільно структуру та предмет майбутнього закону про місцеві референдуми визначати з урахуванням структури та предмету чинного Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [14], а в майбутньому і Виборчого кодексу України (у разі його прийняття). Це необхідно для уніфікації правового регулювання питань, які сьогодні неоднозначно регламентуються: права голосу на місцевому референдумі та на місцевих виборах, у частині визначення належності до територіальної громади; змісту права громадян на участь у місцевих референдумах та місцевих виборах; принципів утворення та діяльності виборчих дільниць (дільниць референдуму) та формування складу дільничних комісій (в одному випадку дільниці утворюються за кількістю виборців, в іншому – за чисельністю населення).

2. Вирішення питання щодо суб'єкта права на проведення референдуму. Так, якщо виходити з положень статті 140 Конституції стосовно права територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення (однією з форм реалізації якого є місцевий референдум), то можна зробити однозначний висновок – суб'єктом права на проведення місцевого референдуму є територіальна громада. Відповідно, можна говорити про сільські, селищні, міські (з певним застереженням і районні у містах) референдуми. Відповідно до статті 6 Конституції Автономної Республіки Крим [15] подібний висновок можна зробити і стосовно громадян України, які постійно проживають в Автономній Республіці Крим – вони виступають суб'єктом права проведення місцевого референдуму в Криму.

Складніше, на наш погляд, стоїть питання про обласні, районні референдуми – чи взагалі вони можуть проводитися в регіоні (область) чи субрегіоні (район) та чи є для цього політико-правові підстави? Відповідь на це питання пов'язана, на наш погляд, з двома обставинами. Так, по-перше, Конституція України не передбачає інституту регіонального самоврядування, немає, відповідно, і суб'єкта права на регіональне самоврядування – регіонального територіального колективу. Логічно, виникає питання і щодо суб'єкта права на проведення місцевого самоврядування в межах регіону (субрегіону) – якщо відсутній регіональний територіальний колектив, то у якості такого суб'єкта теоретично могли б виступати жителі області, району. Але тоді природно виникає інше запитання – чи є взагалі питання місцевого значення, які б стосувалися жителів регіону в цілому, як певної територіальної спільноти людей? Очевидно, що таких питань немає, як немає і відповідної територіальної спільноти. Конституція України містить положення лише про обласні, районні ради – як органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ. При цьому, ніяких положень, щодо можливості вирішення питань, що становлять подібні спільні інтереси безпосередньо жителями області, району, Конституція України не містить.

Зазначене дозволяє зробити висновок про доцільність законодавчого закріплення лише таких видів місцевих референдумів, як референдум Автономної Республіки Крим, сільський, селищний, міський, районний в місті референдум (у всякому разі – це стосується обов'язкових референдумів).

3. Чіткого визначення потребує предмет місцевого референдуму, тобто коло питань з яких може бути проведений, або ж обов'язково проводиться місцевий референдум. Вихідним положенням щодо цього мають бути норми Конституції України, згідно з якими до відання місцевого самоврядування відносяться питання місцевого значення. При цьому, виникають два запитання: 1) які ж саме питання можна віднести до питань місцевого значення; 2) чи всі з питань місцевого значення можуть становити предмет місцевого референдуму (в першу чергу – обов'язкового).

Відповідь на перше запитання однозначно сформулювати неможливо, оскільки ні Конституція, ні чинне законодавство України чітко не визначають вичерпного переліку таких питань. В різних нормативних актах закріплюються лише питання віднесені до компетенції окремих видів органів місцевого самоврядування. Не визначено такого переліку і у відповідних законопроектах про місцеві референдуми, внесених в різні часи до

Верховної Ради України. Так, наприклад в проекті Закону «Про місцевий референдум», реєстраційний номер 7082, внесеному до Верховної Ради Кабінетом Міністрів України 3 вересня 2010 р. [16] пропонується під питаннями місцевого значення вважати «питання, віднесені Конституцією України, законами України до відання місцевого самоврядування, в тому числі питання про дострокове припинення повноважень сільських, селищних, міських, районних у місті рад, сільських, селищних, міських голів, а також інші питання, які не належать до компетенції органів державної влади та органів влади Автономної Республіки Крим, крім питань, делегованих органами виконавчої влади». Такий підхід уявляється не цілком коректним, оскільки, по-перше, віднесення питань місцевого значення до тих, які не належать до компетенції органів державної влади та органів влади Автономної Республіки Крим, крім питань, делегованих органами виконавчої влади, суперечить принципу законності, закріпленому в статті 19 Конституції України – «органи місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень, та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України», по-друге, органи виконавчої влади не делегують місцевому самоврядуванню ніяких питань, делегуються органам місцевого самоврядування окремі повноваження органів виконавчої влади, при цьому, лише законом.

Питання предмету місцевого референдуму тісно пов'язане з питанням щодо видів місцевих референдумів, оскільки на різних видах референдумів може вирішуватися різне коло питань місцевого значення. Зокрема, пропонується їх законодавча класифікація на імперативні, консультативні та повторні [16]. Подібна класифікація має право на існування, але за умови чітких критеріїв віднесення місцевих референдумів до певного виду. На наш погляд, принципового значення набуває такий критерій, як підстава призначення місцевого референдуму. За цією підставою їх можна було класифікувати на: обов'язкові, консультативні та повторні.

При цьому, до предмету обов'язкового референдуму відносяться лише питання місцевого значення, що можуть бути вирішені виключно шляхом референдуму, а саме:

- входу територіальної громади до складу об'єднаної громади, зміна меж територіальної громади, участь у міжкомунальних об'єднаннях;
- дострокове припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної у місті ради та сільського, селищного, міського голови у разі неналежного виконання покладених на них законом повноважень.

Цей перелік має бути вичерпним, а, відповідно, рішення обов'язкового місцевого референдуму повинні мати імперативний характер та підлягати обов'язковому виконанню на території громади. Такий підхід сприятиме відтворенню на практиці сутності та призначенню місцевого референдуму – прийняття рішення територіальною громадою лише з принципового, життєво важливого для громади питання. Він завадить використанню референдуму в політичних чи корпоративних інтересах і не дозволить дестабілізувати управління територіальною громадою шляхом перманентних референдумів. У Рекомендації Кабінету Міністрів Ради Європи № R (96)2 від 15 лютого 1996 року «Про референдуми і місцеві ініціативи на місцевому рівні» передбачається можливість застосування також і іншого підходу до законодавчого визначення предмету місцевого референдуму – закріплення переліку питань, що не можуть бути винесені на референдум (наприклад, питання кадрового характеру) [7].

Місцеві референдуми з інших питань доцільно відносити до консультативних, а їх рішення повинні мати рекомендаційний характер.

4. Чіткого розмежування процедури ініціювання консультативних та імперативних референдумів.

На жаль, сьогодні неможливо поділити референдумні процеси на імперативні та консультативні в залежності від юридичної сили рішень, що приймаються референдумом, і це створює певні складнощі в їх реалізації та застосуванні. Нагадаємо, що референдуми, в залежності від юридичної сили їх рішень, поділяються на імперативні та консультативні (на відміну від консультативного, – імперативний референдум має вищу юридичну силу, його рішення є остаточними, обов'язковими для виконання на всій території України і не потребує затвердження з боку будь-якого державного органу). Відповідна класифікація також закріплена Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми». При цьому, Закон не розрізняє відповідні референдумні процеси, зводячи процесуальну різницю між ними виключно до різниці у видах референдумів. Такий стан речей породжує довільне трактування необхідності виконання рішень референдуму уповноваженими органами.

Для уникнення подібних колізій ми пропонуємо або виключити статтю 46 (стосовно консультативних референдумів) із Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», або встановити на законодавчому рівні різні процедури ініціювання, організації та проведення імперативних та консультативних референдумів, що, на нашу думку, надасть змогу чітко визначити належність референдуму до одного із видів вже на перших його стадіях, а також нівелює всі суперечки стосовно необхідності виконання його рішень.

Отже, законодавче регулювання ініціювання, організації та проведення місцевих референдумів потребує суттєвого вдосконалення законодавчого регулювання. На нашу думку, на сьогодні уже напрацьовано достатньо багато законодавчих ініціатив у сфері ініціювання, організації, проведення місцевих референдумів та реалізації їх рішень. Для імплементації таких напрацювань у діюче законодавче поле необхідна узгоджена та злагоджена робота Верховної Ради України та Президента України.

На наше переконання, ухвалення змін до Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» або даного закону у новій редакції чи двох окремих законів – «Про всеукраїнський референдум», «Про місцеві референдуми» уже давно назріла, а тому прийняття будь-яких законодавчих ініціатив у даному напрямку стане кроком вперед на шляху до розбудову правової, демократичної держави, в якій громадяни зможуть реалізувати належне їх право на участь в управлінні державними та місцевими справами не лише через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а й безпосередньо – шляхом референдуму.

Враховання у законотворчій діяльності парламенту наведених нами напрямків вдосконалення законодавства про місцеві референдуми дозволить суттєво підвищити роль місцевого референдуму в механізмі вирішення територіальною громадою питань місцевого значення, сприятиме створенню реальних способів безпосереднього самостійного вирішення територіальною громадою питань місцевого значення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кравченко В.В. Конституційне право України / В.В. Кравченко: Навчальний посібник. – Вид. 6-ге, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – 608с.
3. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 03 липня 1991 року № 1286-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст.443.
4. Європейська хартія місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
5. Федоренко В.Л. Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормопроектні аспекти // Матеріали «круглого столу», 23 липня 2009 р., м. Київ. – К.: СПД Москаленко О.М. – 2011. – 42 с.
6. Майбутнє Європи: рекомендації Європейської соціально-економічної ради (ЄСЕК) 06.07.10 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fpsu.org.ua-templates-fpsu_general_template-imeges-flag.gf.url.
7. Рекомендації Кабінету Міністрів Ради Європи № R (96)2 від 15 лютого 1996 року «Про референдуми і місцеві ініціативи на місцевому рівні» // Бюлетень Бюро інформації Ради Європи в Україні. – 1996. – № 11. – С. 25 – 28.
8. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» : Закон України від 19 червня 1992 року № 2481-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 35. – Ст. 515.
9. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р., № 2628 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49. – Ст. 259.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Бюджетного кодексу України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2457-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 48. – Ст. 564.
11. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо підстав дострокового припинення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування за рішенням місцевого референдуму): Проект закону від 16.05.2011 року, № 8509 [суб'єкт права законодавчої ініціативи – н.д. Д.О. Ветвицький] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
12. Про внесення змін до Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (щодо найменування і перейменування населених пунктів і районів): Проект закону № 2693 від 24.06.2008 року [суб'єкт права законодавчої ініціативи – н.д. О. С. Доній] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
13. Про місцевий референдум : Проект Закону від 05.02.2008 р., № 2004 [суб'єкт права законодавчої ініціативи – н.д. А.В. Портнов, н.д. С.П. Подгорний] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
14. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10 липня 2010 року № 2487-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 35 – 36. – Ст. 49.
15. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим : Закон України від 23.12.1998 р., № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5. – Ст. 43.
16. Проект Закону України «Про місцевий референдум» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc_4_1?id=&pf3511=38447.

* *Кравченко Віктор Віталійович* – кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Університету економіки та права «КРОК».

* *Янчук Артем Олександрович* – кандидат юридичних наук, головний консультант Інституту законодавства Верховної Ради України.